

LOTTE STAM-BEESE, 1903-1988

DOOR FRANK KAUFFMANN

Naast de wederopbouw van het centrum heeft Rotterdam een aantal stadswijken die in de geschiedenis van de naoorlogse architectuur en stedenbouw een internationale faam genieten. Als een bijzonder idealistisch ontwerpster bij de Dienst Stadsontwikkeling heeft Lotte Stam-Beese, die op 16 november 1988 te Krimpen aan den IJssel overleed, hier voor een belangrijk deel toe bijgedragen.

Charlotte Ida Anna Beese werd op 28 januari 1903 geboren te Reisicht in Silezië (tegenwoordig Polen). Zij ontworstelde zich, zoals ze zelf later beschrijft, aan het nationalistische Pruisische ambtenaren-milieu waar zij uit stamde en deed in 1925 toelatings-examen aan het legendarische Bauhaus. In dat jaar was het Bauhaus, dat als een anarchistisch en internationalistisch instituut bekend stond, juist onder druk van rechtse (völkische) politieke krachten gedwongen van Weimar naar Dessau te verhuizen. Het onderwijs aan het Bauhaus, waarvan de methoden nu algemeen in het kunstonderwijs worden nagevolgd, betekende toen voor de 'Bauhäusler' een openbaring. Temeer omdat de oprichter-directeur, Walter Gropius, vooraanstaande exponenten van de internationale avant-garde als docenten bijeen had weten te brengen. 'Ik vond een bodem waarop ik weer kon groeien', schreef Lotte Beese later over haar Bauhaus-episode. 'Het Bauhaus leerde dat leven verlangen en streven is naar harmonie, dat werken zoeken is naar een evenwichtige bestaansvorm en dat vormgeving een wisselwerking is.' Zo volgde zij onder Jozef Albers de 'Vorkurs', die was gericht op de omgang met materialen en de ontwikkeling van de natuurlijke creativiteit. Wassily Kandinsky gaf daarbij de lessen analytisch tekenen voor de vorming en training van het waarnemingsvermogen. Zij specialiseerde zich tenslotte in weefkunst op het atelier van Gunta Stötzl en in architectuur onder Hannes Meyer. Laatst genoemde, die in 1928 Gropius als directeur opvolgde, behoorde tot de links-radicalen architecten. Onder zijn leiding kreeg het Bauhaus een uitgesproken politieke kleur. De nadruk kwam te liggen op het technische en praktische onderwijs in architectuur en stedeplanning, alsmede op de wetenschappelijke inven-

47. *Lotte Stam-Beese*

tarisering van psychologische en sociale condities waar de nieuwe architectuur op gebaseerd zou moeten zijn. Ook haalde Meyer geestverwanten, zoals de jonge Mart Stam (1899-1987), Lotte's latere echtgenoot, als gastdocent (1928) naar het Bauhaus.

Meyers op marxistische leest geschoeide omvorming van het instituut viel echter in ongenade bij het stadsbestuur van Dessau. Na zijn ontslag in 1930 vertrok hij met enige trouwe leerlingen, onder wie Lotte Beese, naar de Sovjet Unie. Gedurende het eerste vijfjarenplan (1928-'33) werkten hier vele idealistische buitenlandse ingenieurs, architecten en andere werkers met de Russen samen aan de opbouw van de ideale communistische maatschappij. Hier hernieuwde Lotte ook de kennismaking met Mart Stam met wie ze samenwerkte, o.a. aan de plannen voor de Siberische steden Magnitogorsk en Orsk. 'Een fantastische tijd die ik voor geen goud had willen missen', schreef ze er later over. 'De onderlinge verbondenheid, het opgaan in de gemeenschap, dat was iets geweldigs.' De praktijk van de bouw door ongeschoolde arbeiders viel echter anders uit: 'Het staal stak uit het beton, trapleuningen ontbraken, het was een fiasco'. De bewoners waren al evenmin ingesteld op de voor hen bedachte wooncultuur en gebruikten bijvoorbeeld het toilet om zich te wassen.

In 1934 werd het echtpaar Stam, evenals vele andere idealisten, gedwongen de Sovjet Unie te verlaten en vestigde zich in Amsterdam. Samen met W. van Tijen werkten zij aan enige projecten. In het bijzonder had Lotte een belangrijk aandeel bij het ontwerp van de nieuwzakelijke 'drive-in' woningen aan de Antonie van Dijkstraat in Amsterdam (1935), waar zij met hun drie kinderen enige tijd woonden. De door de jury niet gehonoreerde prijsvraaginzending voor het Amsterdamse stadhuis die zij samen met Van Tijen en Maaskant ontwierpen, oogste in 1939 de hoogste lof van Le Corbusier.

In 1944 haalde Lotte Beese onder Van Tijen nog haar diploma aan het Hoger Bouwkunde Onderwijs in Amsterdam. Inmiddels gescheiden van Mart Stam, vestigde zij zich na de oorlog in Rotterdam en trad in 1946 in dienst bij de Dienst Stadsontwikkeling en Wederopbouw, waar C. van Traa directeur was. In het begin werkte ze hier aan het Basis-plan voor de wederopbouw van het stadscentrum. Haar voorliefde en haar uiteindelijke grootste verdiensten bleken echter te liggen op het gebied van de woonwijk, iets wat zij deelde met andere ontwerpers die tot de beweging van het Nieuwe Bouwen hoorden, in het bijzonder W. van Tijen. Ge-

durende de bezetting was Van Tijen sterk geporteerd geraakt voor de zogenaamde 'wijkgedachte', een concept dat werd uitgewerkt door een studiegroep onder leiding van de directeur Volkshuisvesting, ir. A. Bos, in het boek 'De stad der toekomst, de toekomst der stad' (1946) en in Van Tijens stedenbouwkundig experiment Zuidwijk. De centrale idee was om door een hoog voorzieningenniveau in relatief zelfstandige stadsdelen, wijken en buurten het gemeenschapsgevoel per onderdeel te laten herleven. Vooral binnen de groep 'Opbouw', de Rotterdamse *dépendance* van het Nieuwe Bouwen, werd er toen nagedacht over en gewerkt aan adequate vormen voor deze idee. Lotte Beese maakte haar ontwerpen dikwijls tot discussiestuk binnen deze groep waarvan in die tijd ook o.m. J.B. Bakema, J.H. van den Broek, E.F. Groosman, H.J.A. Hovens Greve, H.A. Maaskant, J.J.P. Oud, G. Rietveld en W. van Tijen deel uitmaakten.

Haar eerste zelfstandige ontwerp voor de Dienst Stadsontwikkeling was de wijk Kleinpolder (Overschie, 1948-'49). Afgezien van moderne stedenbouwkundige principes als een open bebouwing, gemeenschappelijke tuinen en een relatief grote zorg voor de wijkvoorzieningen, introduceerde zij hier voor het eerst in Nederland het zogenaamde woonpad, dat om het spelen van kinderen e.d. mogelijk te maken uitgesloten is van autoverkeer. Om dit doorgang te laten vinden heeft zij een groot 'gevecht' moeten leveren met haar directeur Van Traa en met de brandweer en winkeliers die weinig heil zagen in deze nieuwigheid. Een zekere compromisloosheid en vechtlust behoorden tot haar wezenlijkste karaktertrekken.

Het meest bekend is echter haar wijk Pendrecht (1947-'53) geworden vanwege het experiment met de herhaalde 'wooneenheid'. Deze stedenbouwkundige moduul, die naast voorzieningen zo'n tachtig woningtypen voor verschillende gezinssamenstellingen bevat - verdeeld over eengezinswoningen en flats -, moest aan de bewoners een eenheidsbesef geven. Volgens een bepaald patroon zijn deze wooneenheden tot buurten samengesteld die samen weer de wijk vormen. Binnen 'Opbouw' had men al ingezien dat de wooneenheid van Pendrecht feitelijk te klein was om het bedoelde eenheidsbesef te bewerkstelligen, wat ook in later buurtonderzoek werd vastgesteld. Ook valt er op de afzonderlijke, zeker naar de huidige maatstaven nogal bekrompen, woningen veel kritiek te leveren. De idee van de relatief autonome wijk is echter van grote betekenis geweest voor de verdere stedenbouwkundige ontwikkeling

van Rotterdam.

In haar latere plannen voor Rotterdam-Oost (Het Lage Land/Alexanderpolder, samen met J.B. Bakema en J.M. Stokla, 1952-'59; Ommoord, vanaf 1962) is de rigoureuze herhaling van kleine eenheden vermeden. Het zijn wijken die gekarakteriseerd worden door schaalvergroting, levendigheid van beeld die is verkregen door de combinatie van laag-, middelhoog- en hoogbouw, en vooral door zeer veel open groene ruimte. 'De bewoner moet tot rust komen in zijn woonwijk, hij moet als hij niet werkt zijn oog kunnen vermeien in een ordelijke vriendelijke wereld waar vrouwen en kinderen de boventoon voeren.'

Hoewel deze vriendelijke wereld minder plan-baar bleek te zijn dan Lotte Beese in 1953 vermoedde, straalt van haar werk - dat ook nog het ontwerp van de Rotterdamse satellietstad Hoogvliet omvat - de bevlogenheid af om daar de voorwaarden en vormen voor te scheppen.

De waardering voor de verdiensten van Lotte Stam-Beese voor Rotterdam kwam tot uiting in haar onderscheiding met de Wolfert van Borselenpenning bij haar officiële pensionering in februari 1968 en haar benoeming tot ridder in de orde van Oranje-Nassau in april 1969.

Toen zij in 1971 haar actieve loopbaan beëindigde (zij bleef na haar pensionering nog enkele dagen per week doorwerken aan het uitbreidingsplan Rotterdam-Oost/Capelle aan den IJssel), was de soort stedenbouw waarvoor zij zich had ingezet enigszins in discredit geraakt. Nu, eind jaren tachtig, is de waardering voor de verschillende kwaliteiten ervan groeiende.

48. *Karel van Veen in zijn atelier.*